

УДК 37. 032 (045)

Н. В. Захарчук,
викладач

(Національний авіаційний університет, м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті обґрунтовується важливість досліджень міжкультурної комунікації, аналізуються як самі вітчизняні педагогічні праці з проблем спілкування та комунікації, так і процес становлення міжкультурної комунікації як педагогічної проблеми. За результатами аналізу пропонується класифікація періодів педагогічних досліджень проблеми міжкультурної комунікації (перехідний або термінальний, операційний, комплексних досліджень, ідентифікаційний та комунікативний.)

Із розвитком економічного та політичного співробітництва країн зростає кількість контактів між представниками різних національностей та культур. На перший план виходить і потреба в реформуванні системи освіти, метою якої стає формування міжкультурної комунікативної компетенції майбутніх фахівців, що дозволить їм успішно професійно реалізувати себе, співпрацюючи з колегами з різних країн.

У педагогіці проблема міжкультурної комунікації тісно пов'язана з процесом гуманізації освіти. Ідея гуманізації освіти у наші дні набуває особливої актуальності, оскільки в сучасних умовах на перший план висуваються загальнолюдські цінності, цінності світової культури. Суть її зводиться до підвищення ролі учня в навчально-виховному процесі. Як зазначає І. А. Зязюн: "Гуманізація педагогічної взаємодії полягає в децентралізації позиції вчителя щодо всіх інтересів, які не збігаються з інтересами розвитку дитини, а в діалозі – зосередженості на співрозмовнику" [1: 117]. Тобто гуманізація освіти припускає створення умов для прояву і розвитку людських здібностей, творчого потенціалу, самодіяльності, самостійності, громадських якостей і т.д.

У контексті гуманізації освіти слід зазначити, що педагогіка сучасної школи – це педагогіка спілкування. Міжкультурна комунікація є способом зближення людей, їх взаємного пізнання, виявлення допомоги, турботи, розуміння. Тому метою цієї статті є аналіз педагогічних досліджень у сфері комунікації і, відповідно, міжкультурної комунікації, узагальнення та структуризації таких досліджень, що дозволить краще викладачеві застосовувати досвід відомих педагогів для розробки власних методів та прийомів формування міжкультурної комунікативної компетенції студентів.

Актуальними є дослідження цих проблем в сфері педагогічної психології та педагогіки вітчизняних учених Д. І. Балдинюка, А. А. Бодальова, Н. П. Волкової, І. А. Зязюна, В. А. Кан-Каліка, А. В. Киричука, Н. В. Кузьміної, А. В. Мудрика та ін. Проаналізувавши педагогічну літературу та опираючись на дослідження педагогічних праць А. В. Мудрика [2: 9-14], ми пропонуємо умовно виділити певні періоди в педагогічних дослідженнях проблеми міжкультурної комунікації, що дозволить їх структурувати та узагальнити: перехідний або термінальний, операційний, комплексних досліджень, ідентифікаційний та комунікативний.

Отже, *перший період* (XIX – поч. XX ст.) – це період визнання проблеми взаємовідносин педагога та студента у процесі навчання, тобто йде усвідомлення важливості комунікації на рівні "педагог-студент". Перехідний період характеризується тим, що вчені того часу (К. Єльніцький, М. І. Пирогов, К. С. Станіславський, К. Д. Ушинський та інші) відводили важливу роль педагогу у процесі виховання та навчання, зазначаючи, що саме він здійснює вирішальний вплив на формування особистості студента. "У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості педагога", – писав К. Д. Ушинський, – "тому що виховна сила виливається тільки із живого джерела людської особистості... Без особистого безпосереднього впливу педагога на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе" [3].

Тому закономірно, що спілкування з учителем (а також і комунікативні навички самого вчителя) та однолітками є необхідним для розвитку свідомості дитини. М. І. Пирогов зазначав, що "весь успіх навчання базується на взаємодії учителя і учнів" [4: 19]. Педагог був переконаний, що тільки тоді процес навчання буде успішний, коли викладач володітиме "*особливим даром слова*" [4: 139]. Подібні вимоги до особистості учителя (як до людини, так і до особи, яка присвятила себе вихованню та навчанню дітей) висуває в своїй книзі "Курс дидактики" К. Єльніцький. Автор зазначає, що учитель повинен володіти досить "відпрацьованою" мовою: "Мова служить учителю *зряддям передачі* учням *відомостей*". Зрозуміло, що чим краще зряддям, тим і результат його дії кращий, і навпаки" [5: 164].

Тобто, можемо спостерігати, що відомі педагоги першого періоду безпосередньо не використовують терміни "спілкування" чи "комунікація", але розмірковуючи над проблемою взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу, вони при характеристиці учителя використовують такі вирази, як "особливий дар слова", "мова як зряддям передачі відомостей".

Теорія К. С. Станіславського також мала значний вплив на подальші дослідження у сфері педагогічної майстерності. Розробляючи систему діяльності актора на сцені, в своїй концепції акторського виконання, котру сам автор назвав *теорією переживання* К. С. Станіславський звернув увагу на проблему спілкування. За нею актор на сцені перетворюється в персонаж, який зображає, переживає його почуття, живе його життям, тому, відповідно, це вимагає від актора спілкування з такими ж персонажами, партнерами по грі. Оскільки гра за теорією переживання виступає повноцінною життєдіяльністю, тому спілкування займає в ній одне з провідних місць: "Слово для актора – не просто звук, а збудник образів. Слово може збуджувати всі наші п'ять відчуттів" [6: 128]

У 20 – 30-х рр. ХХ ст. (*другий період – операційний*) найповніше проблему взаємовідносин досліджували С. Т. Шацький та А. С. Макаренко. Цей період характеризується інтенсивним дослідженням в теорії та вирішенням на практиці проблем педагогічних взаємовідносин та комунікації. Педагоги дали у своїх працях детальні описи та аналізи численних ситуацій спілкування вчителів та учнів, котрі траплялись на практиці в колонії "Бадьоре життя" (С. Т. Шацький) та колоніях імені М. Горького і Ф. Держинського (А. С. Макаренко).

До діяльності педагога С. Т. Шацький ставився як до художньої творчості. Дослідник зауважував, що "центральна проблема на уроці зводиться до проблеми учителя..." [7: 42]. Він вказував на необхідність постійної роботи учителя над собою та необхідність оволодіння ним педагогічною майстерністю в процесі роботи. С. Т. Шацький наполягав, щоб пояснення, які робить учитель на уроці, були короткими і чіткими: "У дітей сильно розвинутий інстинкт комунікабельності... Задача правильної роботи з дітьми полягає в тому, щоб дати розумний вихід таким інстинктам" [7: 289].

А. С. Макаренко також звертав велику увагу на педагогічне спілкування, хоча і не розглядав його як спеціальну теоретичну проблему. У своїх творах він також тісно переплітав цю проблему із проблемою взаємовідносин між педагогом та учнями, педагогічної техніки. Значну роль учений відводив мові, підкреслюючи, що "...необхідно, щоб мова була образна, супроводжувалась доброю мімікою..." [8: 381].

У 40 – 60-і рр. ХХ ст. (*третього період*) аспекти проблеми взаємовідносин розглядались у зв'язку з дослідженнями інших педагогічних проблем: формування колективу (Р. М. Бескіна, М. Д. Виноградова, Л. Ю. Гордін, Б. Т. Ліхачов та ін.); педагогічної майстерності (Ю. П. Азаров, Л. Ю. Гордін та ін.) і т.д.

Серед основних елементів майстерності педагогічного впливу Л. Ю. Гордін та Б. Т. Ліхачов виділяють педагогічну техніку, до якої включають серед інших частин і мистецтво спілкування з дітьми та виразність почуттів. Перш за все автори наполягають, що педагог повинен оволодіти "мистецтвом спілкування з дітьми", оскільки особистісні відносини дітей з дорослими формуються в процесі спілкування, і саме вибір вірного тону і стилю спілкування з вихованцями значною мірою забезпечує успіх педагогічного впливу на них [9: 132-133]. Важливими складовими при цьому виступають інтонація, міміка, жести, в яких відображаються емоції. Тому схожість педагога і актора полягає в тому, що обидва повинні "грати", щоб якнайповніше виразити свої почуття, і в той час особисте відношення до них [9: 139-140].

Педагогічна майстерність, котра "як міра педагогічної культури" визначає професійний та моральний рівень вчителя є провідною проблемою і в працях Ю. П. Азарова. Оскільки вчитель постійно повинен приймати рішення, діяти певним чином, йому необхідно набути умінь "встановлювати контакт і продуктивно взаємодіяти з дітьми в будь-якій діяльності" [10: 3-4].

В останніх роботах В. О. Сухомлинський центральне місце відводить проблемі взаємовідносин. В. О. Сухомлинський наголошував, що "... вихованець – це дзеркало вихователя" [11: 597]. Тобто можна зробити висновок: для того, щоб сформувати особистість з розвиненими комунікативними здібностями, потрібен педагог з високим рівнем сформованості цих самих здібностей. У роботах В. О. Сухомлинського ми часто зустрічаємо сам термін "спілкування", особливо велику увагу педагог приділяє спілкуванню учителя з дітьми. Він ставив високі вимоги до педагогічного спілкування, а саме до мови вчителя, оскільки був переконаний, що з перших кроків навчання найважливішим елементом знань стає слово.

Четвертий ідентифікаційний період (сер. 60-х – 70-і рр. ХХ ст.) характеризується виникненням в педагогічній літературі самостійної теоретичної проблеми – проблеми комунікації (і як результат міжкультурної комунікації), котра почала з'являтися в роботах педагогів вже з середини 60-х років. Цю проблему почали всебічно досліджувати у різних аспектах: культура педагогічної комунікації вчителя, її структура та функції (Д. І. Балдинюк, А. В. Киричук, О. І. Кіліченко та ін.); мовленнєвий компонент структури педагогічної діяльності (Л. Н. Зінченко та ін.); методи та функції комунікації (А. Т. Бисько, А. В. Мудрик та ін.); проблеми співробітництва педагогів та учнів, педагогіка співробітництва (Ш. А. Амонашвілі, Т. К. Ахаян, З. І. Васильєва, С. Ф. Ехов, В. А. Комаров, В. І. Максютенко, Л. І. Фролова та ін.); комунікативні умінь (Н. В. Седова) і здібності (Н. В. Кузьміна та ін.).

Як бачимо, проблема комунікації широко розглядається в педагогіці. У психолого-педагогічній літературі існують різні трактування процесів спілкування та комунікації, зокрема особливу увагу привертає проблема педагогічного спілкування та культури педагогічної комунікації. Ці проблеми розробляють Д. І. Балдинюк та А. В. Киричук, котрі наголошують, що феномен спілкування значно впливає на відносини між педагогом та студентом, при цьому велику роль відіграє культура педагогічного спілкування. "Культура педагогічного спілкування – поняття складне. Складне вже й тим, що утворене з декількох самостійних понять, проте не може бути зведене до простої їх суми." [12: 63]. Дослідники знаходять рішення в елементі, котрий пов'язує ці два поняття, котрий робить можливим існування терміну "культура педагогічного спілкування", цим елементом виступає категорія діяльності. Також педагоги наголошують, що в процесі своєї реалізації культура педагогічного спілкування виконує ряд функцій: нормативно-регулюючу, індивідуалізуючу, евристичну, адаптивну та інші [12: 69].

Структуру педагогічної комунікації досліджував О. І. Кіліченко, підкреслюючи, що ця проблема є однією з найактуальніших проблем психолого-педагогічної науки. О. І. Кіліченко виділяє чотири компоненти такої структури: практичний, ціннісно-орієнтаційний, перцептивний (або пізнавальний) та емоційний (або афективний). При цьому автор зазначає, що комунікація між педагогом та студентом відбувається в двох "площинах": у першій вона твориться педагогом, котрий виступає його суб'єктом, у другій – суб'єктом виступає вихованець [12: 71-73].

Проблеми комунікативної взаємодії розглядає Ш. А. Амонашвілі через призму ідей педагогіки співробітництва та гуманної педагогіки, підкреслюючи, що характер спілкування педагога з студентами – це фундамент, на якому будується вся діяльність школи. З. І. Васильєва та Т. К. Ахаян продовжують розвивати ідеї педагогіки співробітництва, акцентуючи увагу на вмінні регулювати взаємовідносини, поєднувати вимогливість з повагою, об'єктивно оцінювати досягнення, розуміти настрій, співпереживати стан інших людей, вселяти впевненість у власні сили і т.д. Тому потрібно вводити в науковий обіг і практику такий виховний метод як організація спілкування [13: 9].

Досліджуючи педагогічні здібності, Н. В. Кузьміна торкається питання комунікативних педагогічних здібностей, котрі "проявляються в специфічній чутливості педагога до шляхів налагодження з учнями і розвитку педагогічних взаємовідносин на основі завоювання в них авторитету та довіри" [14: 59].

З 80-х років продовжуються дослідження в галузі педагогічного спілкування, що дає змогу виокремити в цій сфері аналізу декілька напрямів: вивчення проблем культури педагогічного спілкування (педагогічного такту та педагогічної майстерності) (В. С. Грехнєв, І. А. Зязюн); вивчення закономірностей формування у педагога комунікативних умінь і навичок (Н. П. Волкова, А. Б. Добрович, В. А. Кан-Калік та ін.) і т.д. Це період активного дослідження проблеми комунікації в руслі досліджень інших педагогічних проблем, вводиться в обіг термін "педагогічна комунікація", вивчення проблеми міжкультурної комунікації набуває масштабного характеру.

Російський педагог В. А. Грехнєв, розглядаючи комунікацію як складний вид людських відносин, фактор формування особистості людини, певний різновид мистецтва, зазначає, що комунікативна культура вчителя як система його соціально-ціннісних орієнтацій відрізняється певними постійними ознаками і складається на основі багатьох умов, яких і повинен дотримуватись сам учитель. До таких умов належать: уміння вчителя співвідносити зміст, спосіб, ритм, характер комунікації з різними психофізіологічними та соціальними особливостями сприйняття і реагування всіх, хто вступає з ним у відносини (учні, батьки, колеги і д.т.); уміння бути "творцем" комунікації [15: 12-33]. Для успішного оволодіння такою культурою автор виділяє ряд факторів, котрі впливають на цей процес: особистісні та операційні. Перші співвідносяться з людиною як особистістю (зовнішність, одяг, досвід, знання, прояв емоцій і т.д.), другі характеризують сам процес комунікації (прийоми, методи, засоби і т.д.) [15: 36].

Багато вчених акцентують свою увагу на аспекті проблеми педагогічної комунікації, особливо в контексті педагогічної майстерності. Український педагог І. А. Зязюн зауважує, що "здатність учителя організувати спілкування стала підґрунтям продуктивної діяльності учня". Педагогічна комунікація є не тільки багатогранною, але й поліфункціональною. Вона забезпечує обмін інформацією і співпереживаннями, пізнання особистості і самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії [1: 112-113].

Важливий внесок у теорію педагогічного спілкування здійснив В. А. Кан-Калік. Він розумів процес професійно-педагогічного спілкування як "розв'язання педагогом безлічі комунікативних задач, що змінюються і розвиваються", тому виокремлював у схильності до спілкування комплекс компонентів: комунікативність, соціальна спорідненість, альтруїстичні тенденції [16: 228].

Комунікативність учителя як компонент педагогічної комунікації та вияв комунікативних якостей аналізувала Н. П. Волкова. Вона виділяла компоненти професійно-педагогічної комунікативності вчителя: наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми в найрізноманітніших

сферах, взаємодія загальнолюдських та професійних показників комунікативності, емоційне задоволення на всіх етапах спілкування, наявність здібностей до педагогічної комунікації, набуття комунікативних навичок і вмінь [17: 16-17].

Найсприятливіші умови для розвитку комунікації та міжкультурних комунікативних умінь, на нашу думку, створює реалізація гуманістичного підходу в навчанні та вихованні (Л. В. Кондрашова) і особистісно-зорієнтоване навчання, принципи організації якого розробили І. С. Якиманська, І. Д. Бех та інші вчені. Дослідники ставили на меті створити умови, за яких особистість педагога і студента повинна стати суб'єктом пізнавальної або професійної діяльності.

За останні роки значно зросли дослідження не тільки педагогічного спілкування та педагогічної комунікації, але й міжкультурної комунікації (Р. О. Гришкова, О. А. Каніолоцька, Т. В. Колбіна, Т. Н. Корж, В. А. Кручек, А. С. Іванова, Т. Купріна, І. Н. Лойченко, Б. В. Марков, О. О. Рембач, Л. Н. Самонович, Л. О. Сікорська, А. К. Солодка, Є. П. Степанов, О. В. Уваркіна та ін.).

Б. С. Єрасов виділяє два основні наукові підходи до проблеми міжкультурної комунікації: інструментальний і розуміючий. Перший має справу з досягненням практичного результату, тобто таким результатом може виступати адаптація індивідів до іномовного середовища або навчання ефективного міжкультурного спілкування в певному контексті. Щодо другого підходу, варто зазначити, що він дає можливість розглядати зміни в культурі і особистості, які відбуваються в результаті зустрічі з "іншим", перспективи розвитку здатності людини до міжкультурної комунікації, формування особистості – посередника між культурами [18].

Отже, на сучасному етапі розвитку численних взаємодій з представниками різних країн та культур надзвичайно гостро постає проблема спілкування загалом та міжкультурної комунікації зокрема. Аналіз педагогічних робіт з цього напрямку дає змогу виділити окремі періоди вітчизняних досліджень проблем спілкування та міжкультурної комунікації: перехідний або термінальний, операційний, комплексних досліджень, ідентифікаційний та комунікативний. Це дозволяє простежити розвиток наукової думки, починаючи з кінця ХІХ століття, та відкриває можливості для педагогів застосовувати результати педагогічних досліджень в практиці та розробляти на їх базі нові напрямки та методи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
2. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1984. – 112 с.
3. Ушинский К. Д. Сборник сочинений. – М.: Из-во АПН РСФСР, 1948. – Т. 1. – 597 с.
4. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Сост. и авт. коммент. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок; Отв. ред. А. Н. Алексюк. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
5. Ельницкий К. Курс дидактики: Пособие для учебных заведений, в которых преподается педагогика. 24-е пересмотр. изд. Пг. Изд. М. М. Гутзаца, 1915. – 178 с.
6. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: Навч. посібн / Упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2006. – 606 с.
7. Шацкий С. Т. Педагогические сочинения. В 4-х т. / Под ред. И. А. Конрова. – Т. 1. – М.: АПН РСФСР, 1926. – 461 с.
8. Макаренко А. С. Вибрані твори. В 2-х т. – К.: Держлітвидаг. УРСР, 1950. – Т. 2. – 701 с.
9. Лихачев Б. Т., Гордин Л. Ю. и др. Методика педагогического воздействия. – М.: Просвещение, 1967. – 176 с.
10. Азаров Ю. П. О мастерстве воспитателя. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
11. Сухомлинский В. А. Избранные произведения: В 5-ти т. / Ред. кол.: А. Г. Дзевверен и др. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 2. – 718 с.
12. Формирование личности воспитателя общеобразовательной школы в пед. вузе: Сборник научных трудов / Ред. кол.: Бондарь В. И. и др. – К.: КГПИ им. А. М. Горького, 1984. – 88 с.
13. Сотрудничество педагогов и учащихся как пед. явление: Межвуз. сб. науч. раб. / Редкол.: З. И. Василева – Л.: ЛГПИ, 1989. – 161 с.
14. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с.
15. Грехнев В. С. Культура пед-го общения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 144 с.
16. Кондрашова Л. В. Гуманизация учебно-воспитательного процесса школы: история, теория, поиски: Учебно-методическое пособие. – Кривой Рог, 1996. – 74 с.
17. Педагогічні комунікації: Навч. посібник / Н. П. Волкова; Дніпр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2002. – 90 с.
18. Леонтович О. А. Теория межкультурной коммуникации в России: состояние и перспективы. // Теория коммуникации & прикладная лингвистика // Вестник Российской коммуникативной ассоциации, выпуск 1. – С. 63-67.

Матеріал надійшов до редакції 13.11. 2008 р.

Захарчук Н. В. К проблеме педагогических исследований межкультурной коммуникации.

В статье обосновывается важность исследований межкультурной коммуникации, анализируются как сами отечественные педагогические труды о проблеме общения и коммуникации, так и процесс становления межкультурной коммуникации как педагогической проблемы. По результатам анализа предлагается классификация периодов педагогических исследований проблемы межкультурной коммуникации (переходный или терминальный, операционный, комплексных исследований, идентификационный и коммуникативный.)

Zaharchuk N. V. To a Problem of Pedagogical Researches of Intercultural Communications.

The importance of researches of cross-cultural communication is grounded in the article, both native pedagogical works on the problems of intercourse and communication and the identification of cross-cultural communication as a separate pedagogical problem are analyzed. As a result of the analysis the classification of periods of pedagogical researches of cross-cultural communication is offered (transitional or terminal, operative, complex researches, identificative and communicative).